

УДК 343.2/7.01

*Д. О. Балобанова***ДИНАМІКА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ЯК ОБ'ЄКТ  
НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ: ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ**

Суспільне життя не стоїть на місці, загальна динаміка соціального розвитку диктує необхідність пошуку нових підходів до врегулювання, в тому числі правового, виникаючих суспільних відносин. Актуальність цієї обставини не становить виключення й в сучасній Україні, враховуючи ті процеси якісного оновлення ключових сфер суспільного життя, які мають місце в нашій державі.

Аналіз сучасного стану вітчизняного права та законодавства приводить до двох висновків. З одного боку, не можна не відзначити прагнення законодавця оновити численні нормативно-правові акти відповідно до вимог часу. З іншого боку, не завжди зміни, які вносяться, характеризуються послідовністю і несуперечливістю, що, у свою чергу, призводить до проблем у практиці застосування встановлених норм. Особливої значущості зазначені проблеми набувають у сфері кримінального права, як галузі права, яка найбільш сильно зачіпає права і свободи людини і громадянина і застосування норм якої викликає найбільш суворі правові обмеження і позбавлення.

Непослідовність і суперечливість змін, які вносяться до Кримінального кодексу України, і, як наслідок, помилки правозастосування виникають у зв'язку з тим, що не існує єдиної концепції, в рамках якої положення науки кримінального права, кримінальна законотворчість і застосування норм кримінального права діяли б сукупно, впливаючи одне з іншого. Прикладом такої неузгодженості може слугувати ситуація, яка буде мати місце (можливо) з 1 вересня 2014 р. у зв'язку з набранням чинності Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб», яким передбачено доповнення Загальної частини КК України Розділом XIV-1 «Заходи кримінально-правового характеру щодо

юридичних осіб» [1]. Цим законом не вирішуються питання про принципи кримінального права, які «зорієнтовані» виключно на фізичну особу як суб'єкта злочину, не вносяться відповідні зміни до Розділу IV Загальної частини КК, де визначається особа, яка підлягає кримінальній відповідальності (суб'єкт злочину), тощо. Тобто прийняття окремого закону не було науково обґрунтовано, що викличе труднощі як у доктринальному тлумаченні відповідних положень КК України, так й у практиці їх застосування.

Доцільність розгляду зазначених явищ у сукупності в контексті різних питань кримінального права відзначали багато вчених-криміналістів. Зокрема слід зазначити фундаментальні розробки у цієї галузі, які були здійснені Ю. В. Бауліним, В. К. Грищуком, В. О. Навроцьким, В. Я. Тацієм, В. О. Туляковим, П. Л. Фрісом, М. І. Хавронюком та іншими видатними вченими. Всі вони та багато інших вчених в працях, що присвячені різним питанням кримінального права, звертають увагу на необхідність комплексного дослідження явищ кримінально-правового характеру, враховуючи законодавче регламентування того чи іншого питання та практику його вирішення.

Так, В. О. Туляков звертає увагу, що кримінальне право має розглядатися як відкрита складна система, що знаходиться у постійному динамічному розвитку, взаємодії із суспільством, відтворюючись в процесі правореалізації [2, с. 488]. В. К. Грищук, аналізуючи кримінальну політику України, визначає три її рівні: концептуальний, законодавчий і правозастосовний [3, с. 8]. Цю думку вченого можна «запозичити» й для дослідження кримінального права. І. В. Красницький вказує на необхідність побудови наукових досліджень на практиці застосування норм кримінального законодавства, що має підвищити роль сучасної кримінально-правової науки у формуванні кримінально-правової політики України (законодавчої і правозастосовної) [4, с. 116–119].

Зазначеними висловлюваннями та поглядами не вичерпуються позиції вчених, які наполягають на необхідності комплексного вивчення процесів формування кримінально-правових норм, в тому числі на доктринальному рівні, їх закріплення в нормативному акті і практики їх застосування.

Реалізація функцій держави у сфері забезпечення законності та правопорядку шляхом протидії злочинності має засновуватися на науково обґрунтованій політиці в цій галузі, в тому числі кримінально-правовій політиці. Адже і положення кримінального законодавства, і практика його застосування, будучи предметом наукового осмислення, певною мірою відображають рівень відповідної науки в країні. Більше того, ті динамічні процеси, які відбуваються в структурі злочинності, проблеми застосування законодавства тощо визначають і перспективні напрямки наукових досліджень [5, с. 785].

Такий комплексний аналіз відповідних питань в кримінально-правовій науці має ґрунтуватися не тільки на аналітичному, а й на прогностич-

ному (динамічному) дослідженні доктрини кримінального права та кримінального законодавства України. З цього можна зробити висновок про необхідність розробки самостійного явища, яке можна позначити як «динаміка кримінального права».

Є усі підстави вважати, що підвищена увага науковців до цієї проблематики має об'єктивні причини. У даний час кримінальне законодавство України все ще перебуває у стані триваючого реформування, метою якого є удосконалення кримінально-правових інститутів задля забезпечення правильного застосування норм матеріального права, гармонізації кримінально-правових санкцій та ін. Проте зусилля законодавчої влади неминуче приречені на поразку за умов ігнорування історичного досвіду формування та застосування матеріального кримінального права, неналежного врахування зовнішніх обставин та розроблених наукою підстав та критеріїв. Таким чином, практичне значення дослідження динаміки кримінального права не викликає сумнівів.

Як зазначає В. Я. Тацій, динамізм кримінального законодавства залежить від низки різноманітних чинників: політичних, соціальних, економічних, міжнародно-правових тощо. До таких чинників можна віднести зміни соціально-економічних умов розвитку держави і виникнення у зв'язку з цим у суспільстві нових потреб, цінностей, інтересів, що потребують кримінально-правового захисту, появу нових видів суспільно небезпечної поведінки, які вимагають передбачення їх у КК як злочину (криміналізація), або, навпаки, втрата суспільної небезпечності діяннями, передбаченими у КК (декриміналізація), необхідність узгодження приписів КК із нормами інших публічних та приватних галузей українського законодавства, з якими КК перебуває у системному взаємозв'язку і взаємозалежності, взяття державою міжнародних зобов'язань, що потребують внесення змін і доповнень до чинного КК, рішення Конституційного Суду України та Європейського Суду з прав людини, згідно з якими держава зобов'язана вносити певні зміни до кримінального законодавства, тощо. На розвиток кримінального законодавства неабиякий вплив також чинить наука кримінального права і практика застосування приписів КК, завдяки яким виявляються недоліки і суперечності між кримінально-правовими нормами, уточнюються окремі положення закону, впроваджуються останні досягнення теорії у законотворчий процес [6, с. 8].

Динаміку кримінального права можна визначити як форму існування положень кримінального права, яка володіє власною структурою, має складний циклічний характер і пов'язана з іншими соціальними явищами і процесами, та яка в інтегрованому вигляді відображає особливий стан цілеспрямованого внутрішнього і зовнішнього розвитку і функціонування системи кримінального права.

Для з'ясування суті будь-якого явища є необхідним виокремлення і аналіз його характеристик, тобто тих обов'язкових ознак, без яких є неможливим усвідомлення певного явища. Слід підтримати позицію

Пітирима Сорокіна, який вказував на такі обов'язкові характеристики (ознаки) динаміки (будь-чого) [7, с. 80]:

- 1) логічний підмет (unit) — одиниця, тобто те, що змінюється або знаходиться в процесі;
- 2) часові відносини;
- 3) просторові відносини;
- 4) напрямок.

Дані правила підлягають застосуванню і при дослідженні динаміки права, у тому числі кримінального права, як сукупності юридичних норм, які встановлюють, які суспільно небезпечні діяння є злочинами та які кримінально-правові заходи підлягають застосуванню до осіб, що їх вчинили.

Без одиниці не можна осмислити жодний динамічний стан. Одиниця може бути річчю; вона може бути якимось динамічним станом, наприклад, процесом інтеграції, дезінтеграції, росту, дегенерації, поширення та ін. Але якась одиниця як логічний підмет, про зміну або модифікацію якої ми ведемо мову, повинна бути надана. Без такої одиниці процес — це слово, яке не має сенсу [7, с. 80]. Для характеристики динаміки кримінального права слід виділити таку цілу одиницю, яка складається з трьох елементів. Цілою одиницею ми можемо назвати кримінальне право в широкому його розумінні (як науки та як галузі права та законодавства). Елементами, які утворюють цю одиницю, слід визнавати:

1) кримінально-правову політику, яка «...формулює основні задачі, принципи, напрями і цілі кримінально-правової дії на злочинність, а також засоби їх досягнення...» [8, с. 10];

2) кримінально-правову доктрину (як систему поглядів, переконань, думок з приводу кримінально-правових норм та інститутів) та кримінальне законодавство (як сукупність загальнообов'язкових норм, що встановлюють «злочинність і караність, а також інші кримінально-правові наслідки діяння» (ч. 2 ст. 4 КК України). Необхідність дослідження у сукупності кримінально-правової доктрини і кримінального законодавства України обумовлена розбіжністю цих двох явищ, але при цьому тільки їх взаємозв'язок може адекватно відобразити рівень розвитку кримінального права (в широкому сенсі цього слова);

3) правозастосовна діяльність як «державно-владна діяльність компетентних органів і посадових осіб ..., спрямована на вирішення питання (позитивне чи негативне) про кримінальну відповідальність і покарання особи, яка вчинила злочин, або встановлення правомірності вчинків особи і звільнення її від кримінальної відповідальності і покарання» [9, с. 44—45]. Таке визначення правозастосовної діяльності має бути розширене за рахунок вказівки на той факт, що в межах цієї діяльності може також вирішуватися питання й про застосування «інших заходів кримінально-правового характеру» (Розділ XIV Загальної частини КК України в редакції Закону України від 18.04.2013 р. № 222 [10]), уточнене констатацією того, що встановлення правомірності вчинків особи

тягне за собою виключення кримінальної відповідальності, тощо. Але в межах цієї статті, яка має на меті окреслення загальних положень щодо дослідження динаміки кримінального права, поки що не будемо зупинятися на цьому детально.

Незважаючи на те, що всі ці одиниці зазнають змін або перебувають в процесі, вони повинні розумітися як такі, що зберігають свою ідентичність протягом всього процесу, в який залучені. Будь-яка одиниця існує до тих пір, поки зберігає свою тотожність чи ідентичність. Втрачаючи її, вона перестає існувати як дана одиниця.

Всяке «становлення», процес, рух, динамічний стан припускає час. Однак поняття часу, придатне для опису переміщень матеріальних тіл, часто не підходить для характеристики соціальних і культурних процесів. Для них, як правило, потрібно використовувати інший вид часу — соціальний час [7, с. 81]. Вивчення динаміки кримінального права України може починатися з XI ст., тобто з першого, що дійшов до наших днів, писаного джерела права, що містить норми і кримінального права, — «Руської Правди». І тривати до теперішнього часу. Але в межах цього тривалого часового періоду можна виділяти окремі етапи розвитку кримінального права, які характеризуються різними критеріями відбору, і розглядати саме їх динаміку. Уявляється, що особливу увагу слід звернути на розвиток кримінального права за часи незалежності України, починаючи з 1991 р. та до теперішніх часів. Це обумовлено тим, що, не забуваючи про досвід минулих епох та їх надбання, нам слід формувати сучасне кримінальне право, яке має відповідати сучасним вимогам. Крім того, особливістю саме цього часового періоду є прийняття нового Кримінального кодексу України 2001 р., який мав слугувати завданню охорони як традиційних суспільних відносин й благ (життя, здоров'я, воля, честь, гідність людини, власність тощо), так й тих, які виникли у зв'язку із змінами, що відбувалися в суспільному та політичному житті нашої країни з набуттям нею незалежності (господарська діяльність, навколишнє природне середовище, інформаційна безпека тощо).

Прийняття будь-якого Кримінального кодексу, хоча й є історичною подією, але в той же час не зупиняє в силу динамізму суспільного життя об'єктивного процесу удосконалення кримінального законодавства. Але ці процеси повинні характеризуватися оптимальним співвідношенням динамізму та стабільності кримінального законодавства [11, с. 17], чого не можна сказати про кримінальне законодавство України. За часи існування КК України 2001 р. (2002–2013 роки) було прийнято 107 законів, якими вносилися різного роду зміни, не завжди обґрунтовані та доцільні.

Сказане про час справедливо і щодо простору. Будь-який процес має місце де-небудь і знаходиться в просторовому зв'язку з іншими процесами та явищами, обраними як точки відліку. В іншому випадку процес не може бути локалізований і залишається невизначеним [7, с. 81].



Однак саме цей елемент для аналізу динаміки кримінального права України являє найбільшу складність. Протягом своєї тривалої історії (починаючи з XI ст. — епохи появи першого нормативного акту, за яким можна починати вивчення кримінального права, — і до 1991 року — появи незалежної Української держави) Україна як держава в сучасних кордонах перебувала у складі різних державних утворень з мінливими просторовими координатами (Київська Русь, Галицько-Волинське князівство, Велике князівство Литовське, Річ Посполита, Московська держава, Російська імперія, Османська імперія, Австро-Угорщина, СРСР та ін.). На цих територіях діяли різні правові системи зі своїми особливостями правового регулювання (достатньо згадати Запорізьку Січ з її нормами-звичаями). Крім того, сучасне кримінальне право незалежної України характеризується значним впливом з боку міжнародного, загальноєвропейського права і права окремих європейських держав. Необхідність врахування всіх цих аспектів істотно ускладнює вивчення просторового елемента динаміки кримінального права України. Так само, як й при визначенні часових меж, видається за доцільне почати з самостійного дослідження динаміки кримінального права в межах території сучасної незалежної України.

Нарешті, четверта необхідна характеристика динаміки кримінального права, а саме напрямок, спирається на той факт, що процес відбувається від чогось до чогось, що зміна передбачає перехід з одного стану в інший. Будь-який динамічний стан означає деяку модифікацію одиниці в категорії «від ... до». Цей рух «від ... до» і є напрямом процесу [7, с. 82]. Дослідження цієї четвертої складової в динаміці кримінального права України становить, напевно, найбільший інтерес, оскільки дозволяє встановити, які якісні зміни зазнали одиниці дослідження (кримінально-правова політика, кримінально-правова доктрина і кримінальне законодавство України, правозастосовна діяльність), на яких етапах вони зараз знаходяться і які тенденції у розвитку кримінального права нашої держави можуть бути виявлені. Так само, обмежуючись періодом з моменту прийняття Кримінального кодексу України 2001 р., можна визначити дві основні характерні риси розвитку кримінального права. Одна з них визначається пом'якшенням кримінальної репресії, друга — збереженням, а інколи навіть посиленням відповідальності за деякі злочинні прояви. Слід зазначити, що аналіз змін, які вже були внесені до КК України та які запропоновані в різного роду законопроектах, свідчать про ухил в бік посилення кримінальної репресії (співвідношення прийнятих «пом'якшуючих» законів до «посилюючих» становить орієнтовно 1:4; про законопроекти й годі казати — майже всі вони спрямовані на введення нових статей або посилення відповідальності за вже існуючі злочини, або вказують на інші шляхи підвищення суворості кримінальної репресії [12, с. 36—41].

Ще однією тенденцією, яка набула особливого значення в останні роки, є запровадження в кримінальне законодавство України нових (для

законодавства, але не для доктрини) інститутів, про які вже частково йшла мова в цій статті, але в іншому контексті, — кримінальні проступки, спеціальна конфіскація, заходи кримінально-правового характеру, що застосовуються до юридичних осіб. Зазначена тенденція пов'язана з намаганням України виконати певні свої зобов'язання перед світовою спільнотою, а також із залученням положень кримінально-правового характеру, які притаманні законодавству країн континентальної Європи, з метою гармонізації з ним.

Отже, підсумовуючи все вищевикладене, можна дійти висновку про обґрунтованість та доцільність наукового дослідження динаміки кримінального права, яка характеризується своїми специфічними ознаками. Запровадження такого поняття — динаміка кримінального права — та аналіз її ознак та складових дозволить підвищити рівень процесу удосконалення вітчизняного кримінального законодавства.

### Л і т е р а т у р а

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб : Закон України від 23.05.2013 р. № 314-VII // *Голос України*. — 2013. — 22 черв. (№ 116).
2. Туляков В. О. Динаміка кримінального права: основні закономірності / В. О. Туляков, М. А. Тулякова // *Актуальні проблеми держави і права* : зб. наук. пр. — О., 2005. — Вип. 25. — С. 488—490.
3. Грищук В. К. Кримінальне право України. Загальна частина : навч. посіб. для студ. юрид. ф-тів вищ. навч. закл. / В. К. Грищук. — К. : Ін Юре, 2006. — 568 с.
4. Красницький І. В. Роль сучасної кримінально-правової науки у формуванні кримінально-правової політики в Україні / І. В. Красницький // *Політика в сфері боротьби зі злочинністю* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Івано-Франківськ, 1—2 берез. 2013 р.). — Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника, 2013. — С. 116—119.
5. Баулін Ю. В. Кримінально-правова наука в Україні: стан та перспективи / Ю. В. Баулін // *Правова система України: історія, стан та перспективи* : у 5 т. / за заг. ред. В. В. Сташиса. — Х. : Право, 2008. — Т. 5 : Кримінально-правові науки. Актуальні проблеми боротьби зі злочинністю в Україні.
6. Тацій В. Я. Стабільність та динамізм кримінального законодавства України як запорука його якості та ефективності / В. Я. Тацій // *Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. — Х., 2012. — С. 6—13.
7. Сорокин П. Социальная и культурная динамика: Исследование изменений в больших системах искусства, истины, этики, права и общественных отношений / П. Сорокин ; пер. с англ., коммент. и ст. В. В. Сапова. — СПб. : РХГИ, 2000. — 1056 с.
8. Фріс П. Л. Кримінально-правова політика України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Фріс Павло Львович ; Нац. акад. внутр. справ України. — К., 2005. — 35 с.
9. Наумов А. В. Применение уголовно-правовых норм : учеб. пособие / А. В. Наумов. — Волгоград, 1973. — 175 с.
10. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України стосовно виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України : Закон України від 18.04.2013 р. № 222-VII // *Голос України*. — 2013. — 15 черв. (№ 111).

11. Комиссаров В. С. Тенденции развития российского уголовного законодательства: попытка системного анализа / В. С. Комиссаров // Актуальні проблеми кримінальної відповідальності: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. — Х., 2013. — С. 17—23.
12. Кожем'якін А. А. Основні тенденції розвитку вітчизняного кримінального законодавства за період роботи другої сесії Верховної Ради України VII скликання / А. А. Кожем'якін // Актуальні проблеми кримінальної відповідальності: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. — Х., 2013. — С. 35—46.

#### А н о т а ц і я

**Балобанова Д. О. Динаміка кримінального права як об'єкт наукового дослідження: поняття та ознаки.** — Стаття.

Стаття присвячена розгляду самостійного об'єкту наукового дослідження — динаміки кримінального права. Надається обґрунтування виокремлення такого поняття, доцільність його вивчення, наводяться ознаки, що характеризують динаміку кримінального права.

*Ключові слова:* динаміка, кримінальне право, законодавство, доктрина, кримінально-правова політика, правозастосовна діяльність.

#### А н н о т а ц и я

**Балобанова Д. А. Динамика уголовного права как объект научного исследования: понятие и признаки.** — Статья.

В статье рассматривается самостоятельный объект научного исследования — динамика уголовного права. Приводится обоснование выделения такого понятия, целесообразность его изучения, указываются признаки, характеризующие динамику уголовного права.

*Ключевые слова:* динамика, уголовное право, законодательство, доктрина, уголовно-правовая политика, правоприменительная деятельность.

#### S u m m a r y

**Balobanova D. O. Dynamics of the criminal law as an object of scientific research: concept and features.** — Article.

This article discusses an independent object of scientific research — the dynamics of the criminal law. The informed selection of such concept, the appropriateness of its study are adduced, the features that characterize the dynamics of the criminal law are specified.

*Keywords:* dynamics, criminal law, legislation, doctrine, criminal policy, law enforcement.